

Kohtaantuva seksuaalikasvatus - luottamus ja turvallisuus seksuaalisen hyvinvoinnin pohjana

KATSAUS

Susanna Ruuhilahti, *kättilö, logoterapeutti (LTI), Authorized Sexuality Educator and Sexual Health Promoter (NACS)*

Aluksi

Tämän kirjoituksen keskiössä on nuorille, erityisesti peruskoulussa oleville, suunnattu seksuaalikasvatus, vaikka seksuaalikasvatus koskettaakin kaikkia ikäryhmiä. Tässä tekstissä hahmotellaan seksuaalikasvatuksen tausta-ajatuksia, jotka muovaavat seksuaalikasvatuksesta diversitettiä kunnioittavaa, seksuaalikasvajan toiveita ja tarpeita huomioivaa ja syvällisesti seksuaalisuutta pohtivaa. Tällainen seksuaalikasvatus on luonteeltaan kohtaantuvaa, dialogista sekä yhdessä pohtivaa oppimista ja jakamista. Kasvajät ja seksuaalikasvattajat ottavat asioista selvää yhdessä ja seksuaalikasvattaja omalla osaamisellaan voi korjata virheellisiä tietoja sekä avata kasvajille moninaisempia näkökulmia heidän ajatuksiinsa tai pohdintoihinsa esittäen seksuaalisuuden laaja-alaisena, ihmisen hyvinvointia vahvistavana osana ihmistä. Dialogisessa seksuaalikasvatusprosessissa kasvattajakin kasvaa ja oppii nuorten kanssa maailmasta, läsnä olevista nuorista, itsestään ja omasta ammatillisesta osaamisestaan. Tilanteessa tieto on yhteistä tehden näkyväksi nuorten asiantuntijuuden omassa elämässään huomioiden myös nuorten tiedot, taidot ja kokemukset seksuaalisuuteen ja sukupuoliin liittyvistä asioista.

Tämä teksti pyrkii sanallistamaan käytännön työn kokemuksen synnyttämää ymmärrystä onnistuneesta seksuaalikasvatuskokonaisuudesta sekä yhdistämään tutkimustietoa tähän. Käytännön kokemus, jota teksti hyödyntää, on syntynyt vuosien aikana tehdystä seksuaalikasvatustyöstä sekä seksuaalikasvatuksen opettamisesta erilaisissa oppilaitoksissa ammattilaisille täydennyskoulutuksena tai opintoja täydentävänä kokonaisuutena. Nuorten kokemusten, seksuaalikasvattajana omien havaintojen ja tutkimustiedosta muovautuneen synteetin valossa tarkoituksena on erityisesti pohtia seksuaalikasvatusta, joka tavoittaisi myös seksuaalikasvatuksen ulkopuolelle jäävät tai sen ulkopuolelle jättäytyvät nuoret. Ulkopuolisuus tässä yhteydessä tarkoittaa sitä, ettei seksuaalikasvatus tavoita nuorta edistään hänen seksuaaliterveyttään tai saa nuorta hyödyntämään seksuaalikasvatuksessa saamia tietoja/taitoja/valmiuksia.

Kirjoituksen tarkoituksena ei ole esittää ratkaisuja tai tieteellisiä perusteita uusien työtapojen tai teorioiden synnyttämiseen vaan herättää pohdintaa ja keskustelua näkökulmista, jotka voisivat edistää seksuaalikasvatuksen merkittävyyttä, seksuaalikasvatuksen kehittymistä, seksuaalisen hyvinvoinnin vahvistumista sekä avata väyliä pohtia miten tutkia seksuaalikasvatuksen onnistumista, tehtävää.

Kirjoitus haluaa tämän lisäksi haastaa seksuaalikasvattajat refleктоimaan omaa toimintaansa ja seksuaalikasvatuksen eetostaan sekä taistelemaan näkymättömäksi jäävien ryhmien seksuaalioikeuksien,

seksuaalikasvatuksen, yhdenvertaisuuden ja oikeudenmukaisuuden puolesta.

Seksuaalikasvatus; tietoa, taitoa, kykyä

Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL, 2012) mukaan seksuaalikasvatuksen tavoitteena on lisätä kasvajan tietoja, taitoja, kykyjä, mahdollisuuksia, vastuullisuutta ja huolenpitoa seksuaalisuuteen liittyvistä asioista. Seksuaalikasvatuksen tehtävänä on edistää myös seksuaaliterveyttä, joka on yksi terveyden osa-alueista (Perttilä, 1999) sekä vahvistaa seksuaalioikeuksien toteutumista (ks. WAS, 2014). *Seksuaalioikeudet ovat ihmisoikeuksien perustava osa. Ne sisältävät oikeuden kokea mielihyvää tuottavaa seksuaalisuutta, joka on sinällään olennaista ja arvokasta, mutta joka on samalla perustava kommunikaation ja rakkauden ilmaisemisen väline ihmisten välillä. Seksuaalioikeudet pitävät sisällään oikeuden vapauteen ja itsenäisyyteen vastuullisessa seksuaalikäyttäytymisessä.* (Kontula ja Meriläinen, 2007). Tästä ajatuksesta huolimatta nuorten seksuaalikasvatus toteutuu usein kieltojen ja rajoitusten kautta pikemminkin kuin seksuaalisen mielihyvän edistämisen näkökulmasta. Epäilyä ja riskejä korostavan viitekehyksen voisi ajatella olevan jopa ristiriidassa seksuaalista hyvinvointia edistävän lähtökohdan kanssa, sillä kuten ihmissuhteissa ylipäänsä, myös seksuaalista hyvinvointia tuottavan vuorovaikutuksen pohjana on luottamus. (Näre, Ruuhilahti ja Heimonen, 2012). Alangon (2014) mukaan laaja-alainen oikeusnäkökulma on nuoria koskevassa suomalaisessa valtavirtakeskustelussa yhä edelleen ällistyttävän vieras.

Suomalaiselle seksuaalikasvatukselle luonteenomaista on edelleen aikuislähtöisyys ja ylhäältä alaspäin suuntautuminen. Nuorten omat toiveet, kokemukset tai arkinen todellisuus eivät näyttäydy opetussisällöissä tai menetelmissä (Kontula, 2012). Alangon (2014) mukaan nuorten parissa työskentelevien, esimerkiksi opetus-, hoito- ja sosiaalialan ammattilaisten tietämys seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvistä asioista puutteellista, vaikka tietämys ja ymmärrys seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuudesta ovat ammattilaisten keskuudessa lisääntyneetkin. Ammattilaisten kielteinen suhtautuminen esimerkiksi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin voi johtaa syrjiviin käytänteisiin kouluissa. Syrjintäkokemukset voivat saada nuorilla aikaan kokemusta ulkopuolisuudesta, eristymisestä, yksinäisyyden tunteita, masennusta, vihaa ja katkeruutta. Syrjintä vaikuttaa myös ihmisen käsitykseen itsestään. (Kankkunen ym., 2010). Syrjintäkokemukset voivat vaikeuttaa nuoren kykyä luottaa itseensä, toisiin ja ympäröivään maailmaan. Tämä puolestaan on omiaan vaikuttamaan haitallisesti seksuaalisen minäkuvan ja identiteetin kehitykseen, heikentää koettua seksuaaliterveyttä sekä ihmissuhteiden laatua.

Koulun merkitys asenteiden ja normien asettajina seksuaalisuuteen ja sukupuolisuuteen liittyen on suuri, sillä koulu on ympäristö, jossa lapset ja nuoret viettävät suurimman osan ajastaan. Useat tutkimukset ovat osoittaneet, että esimerkiksi hlbtq-lapset ja nuoret ovat muita suuremmassa vaarassa saada osakseen kielteistä kohtelua sekä muiden koululaisten että opettajien taholta (Darwich ym., 2012) sanallisen kiusaamisen, ryhmän ulkopuolelle sulkemisen tai leimaamisen muodossa

(Aaltonen, 2009). Lehtosen (2012) mukaan avoimuus omasta seksuaalisesta suuntautumisesta kasvattaa väkivallan kohteeksi joutumisen riskiä, joten sen salaamisen toivotaan toimivan itsesuojeluna.

Seksuaaliterveyden ja seksuaalisen hyvinvoinnin näkökulmasta on olennaista huomioida nuoren subjektiivinen kokemus omasta seksuaalisuudestaan, seksuaaliterveydestään, seksuaalisesta käyttäytymisestään ja seksuaalisesta itsetunnostaan. Seksuaaliterveyteen vaikuttavat olennaisesti myös sosiaaliset suhteet, jotka osaltaan joko edistävät tai heikentävät terveyden ja hyvinvoinnin kokemusta. Mikäli koulun arkiset käytännöt ja seksuaalikasvatus koulussa ei tarjoa nuorelle positiivista samaistumispintaa omaan minuuteen tai osoita oman seksuaalisuuden olevan olemassa oleva ja hyvä asia, ei koulu täytä tehtäväänsä eikä seksuaalikasvatus itsessäänkään vastaa sille asetettuihin vaatimuksiin.

Seksuaalikasvatus tuottaa mahdollisuuksia, vastuullisuutta ja huolenpitoa

Seksuaalikasvatustuokioissa on paikalla monenlaisia nuoria, joilla on mukanaan oma elämänhistoriansa ja sen mukanaan tuomat kokemukset seksuaalisuudesta. Näillä kokemuksilla ja omaksutuilla normeilla on vaikutusta seksuaalikasvatustuokioon ja sen hyvinvointia mahdollistavaan vaikutukseen. Seksuaalikasvatus voi tuottaa myös ahdistusta, näkymättömyyttä sekä vahvistaa yksinäisyyden kokemusta, mikäli nuorten moninaisuutta ja todellisuuksia, joissa nuoret elävät, ei huomioida. Ihmisen seksuaalisuus ei ole olemassa tyhjiössä vaan se kiinnittyy ihmisen elämän jokaiseen osa-alueeseen eikä näitä voi irrottaa toisistaan. Siksi myös

seksuaalikasvatuksen voi nähdä ulottuvan monille ihmisen terveyden osa-alueelle ilman tarvetta tai mahdollisuutta tiukkaan rajanvetoon. Seksuaalisuutta käsiteltäessä läsnä on kokonaisen ihmisen elämä ja terveys yhdistettynä ymmärrykseen situationaalisuudesta.

Osa seksuaalikasvatukseen osallistuvista nuorista on esimerkiksi kohdannut elämässään seksuaalista väkivaltaa. Seksuaalinen väkivalta on luonteeltaan intiimeintä väkivaltaa, jossa uhri jää pahimmillaan vaille suojelejoita ja yksin häpeän kanssa. (ks. Näre ja Ruuhilahti 2012.) Kokemukset väkivallasta ja mahdolliset syyllistävät, tekoa mitätöivät tai väkivaltaa kohdanneen näkymättömäksi tekevät selitykset ja syrjintä kouluopetuksessa voivat osaltaan lisätä osaltaan häpeän ja yksinäisyyden kokemusta. Seksuaalikasvatustuokioiden teemat ja käsittelyssä olevat asiat voivat saada nuoren mieleen nousemaan muistoja tai kokemaan ahdistusta, pelkoa ja ällötystä. Myös ei-heteroseksuaalit nuoret ja transnuoret jäävät herkästi seksuaalikasvatuksen ulkopuolelle näkymättömäksi ryhmäksi, huomiotta tai reunamaininnaksi. Tällöin nuori ei saa tietoa, johon hänellä on oikeus eikä kenties saa kokemusta siitä, että hänen seksuaalisuutensa ja seksuaaliterveytensä olisi suojelemisen arvoinen asia. Esimerkiksi ehkäisyasioita käsiteltäessä fokus on usein penis-emätin yhdyntään liittyvissä ehkäisyvälineissä jättäen muut seksitavat ja niihin liittyvän ehkäisyn käsittelemättä. Alangon (2014) mukaan esimerkiksi transnuoret altistuvat HIV-tartunnoille seksissä. Transvastaajista 10–20 % oli suostunut seksiin vastoin varsinaista omaa halua. Osa vastaajista oli juonut itsensä juovuksiin uskaltaakseen harjoittaa seksiä. Huomattava osa (20 %) transnuorista oli pelännyt

seksuaalista väkivaltaa ja alle 16 -vuotiaiden ei-heteronuorten kokemukset seksuaalisesta väkivallasta olivat selvästi yleisempiä kuin heteronuorten. Ei-heteroseksuaaleista nuorista 16 % ilmoitti joutuneensa seksuaalisen väkivallan kohteeksi, kun vastaava osuus Alangon tutkimuksessa oli heteroseksuaaleilla nuorilla 7 %. Lähisuhdeväkivaltaa kohdanneet nuoret kokevat terveytensä ja hyvinvointinsa sekä minäkuvansa heikommaksi kuin ei-väkivaltaa kohdanneet. Seurusteluväkivaltaa kohdanneilla nuorilla on Niemen (2010) mukaan monenlaisia hyvinvointia heikentäviä tekijöitä elämässään. Nämä tekijät voivat altistaa nuoren monenlaisille riskeille myös seksuaalisuuden osa-alueella.

Nämä edellä mainitut ryhmät ovat esimerkiksi erityisen haavoittuvia ja alttiita syrjinnälle, ulkopuolisuuden kokemuksille ja psyykkiselle pahoinvoinnille. Myös erilaiset krooniset sairaudet, kehitysvammat, vammautuminen jne. vaikuttavat käsityksiimme nuoresta, hänen seksuaalisuudestaan ja tarpeistaan saada seksuaalikasvatusta. Nämäkin nuoret jäävät herkästi vaille asianmukaista tukea ja neuvontaa seksuaalikysymyksissä.

Jotta jokainen nuori voisi saada seksuaalista hyvinvointia tukevaa seksuaalikasvatusta, tulee seksuaalikasvattajan taitaa kohtaantumisen taito. Nuorille tämä näyttäytyy arvostamisena, huomioon ottamisena ja kannustuksena (Näre, Ruuhilahti ja Heimonen, 2012). Kohtaava ohjaustapa on vastavoima näkymättömäksi tekemiselle ja viesteille ”vääränlaisesta” näkymisestä (Ryynänen 2011). Turvallinen ja rauhallinen ilmapiiri mahdollistaa turvallisuuden ja luottamuksen tunteiden syntyisen

itseä, toista ihmistä ja elämää kohtaan (Tikkanen, 2011). Seksuaalikasvatus tarjoaa mahdollisuuden harjoitella laaja-alaista kokemista ja oman toimintansa seuraamusten säätelyä ja erilaisten ihmisten hyväksymistä. Tuula Katainen toteaaakin, että kysymykset eivät muuta ihmistä, häntä muuttavat vastaukset. (Katainen, 2013).

Normikriittinen näkökulma seksuaalisuuteen, seksiin, sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen seksuaalikasvatuksessa tarjoaa monenlaisille identiteeteille liikkumavaraa. Tämä vapaus olla määrittelemättä itseään tiettyyn lokeroon, hyödyttää kaikkia nuoria (Ruuhilahti, Kilpiä ja Kurka, 2011). Ammattitaitoinen seksuaalikasvattaja huomioi ja mahdollistaa moninaisten nuorten tarpeen suojautua tai selviytyä ilman ahdistavia muistoja, joita tuokion aiheet nuoressa voivat herättää kuten myös mahdollistaa jokaisen osallistujan kokemus siitä, että oma seksuaalisuus voi tulla opetuksessa näkyväksi ja hyväksytyksi, vaikka nuori ei itsestään kertoisikaan. Seksuaalikasvattajan tehtävänä on varmistaa, että seksuaalikasvatustuokion jälkeen tukea tarvitsevalle nuorelle tätä on tarjolla. Seksuaalikasvatus, joka mahdollistaa kasvua kohti omannäköistä, hyväksi koettua seksuaalisuutta, tarjoaa jokaisen nuoren ulottuville seksuaalioikeuksien toteutumista.

Ammatillinen seksuaalikasvatus on haastavaa työtä

Seksuaalikasvatuksen tulee olla tavoitteellista ja suunnitelmallista. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että seksuaalikasvatuksen tulisi toteuttaa tarkkaan ennalta laadittua suunnitelmaa. Seksuaalikasvatuksen voi nähdä väljänä ja tilanneherkkänä toimintaa. William Pinarin (2012) mukaan

opetussuunnitelman lähtökohtana tulisi olla jatkuva keskustelu itsen ja merkityksellisten toisten kanssa tiedon tuottamiseksi ja todellisuuden muuttamiseksi. Näin tavoitelähtöisyys muuntuu sosiaalisuudeksi. (Pinar, 2012) Pinarin ajatuksessa opetussuunnitelma muovautuu toiminnaksi tai prosessiksi, jossa keskiössä ovat ne tavat, joilla toimitaan toisten kanssa, miten ympäristöä ja suhteita maailmaan opitaan lukemaan ja tarvittaessa muuttamaan. A.V Kellyn (2004) opetussuunnitelman prosessinäkökulman mukaan keskeistä on ajatus tavoitteiden yleislinjoista, joiden perusteella toiminnot järjestetään. Tavoitteet ovat sidoksissa prosessiin. Seksuaalikasvatus voisi siis olla tavoitteellista kasvatusta, vaikka tavoitteet määrittäisivät ja konkretisoituisivat vasta prosessin aikana. Tällainen seksuaalikasvatus vaatii kasvattajalta valtavaa tietotaitoa sekä kokemusta ryhmien dialogisista ohjausprosesseista. Seksuaalikasvatuskokonaisuuksia suunnitellessa olisi hyvä määritellä selkeästi seksuaalisuus, jota seksuaalikasvatuksella kasvatetaan ja millaista on se kasvatus, jolla seksuaalisuutta kasvatetaan, mihin kasvatuksella pyritään ja miksi. (Ruuhihilahti, 2012). Tämä on tärkeää, koska seksuaalisuutta käsittelevä kasvatus rakentaa implisiittisesti kasvattajatahon käsitystä hyvästä, oikeanlaisesta ja terveestä seksuaalisuudesta, jota kohti kasvaja pyrkii. (Honkasalo, 2013).

Seksuaalikasvatuksen sisältöjä ja kasvatusmetodeja säätelee usein se, millainen seksuaalikasvattajan ajatus kasvajasta on. Onko nuori tiedon kohde vaiko asioita pohtiva ja teemoista keskusteleva osallistuja tai onko nuori aikuisesta kykenemätön, ymmärtämätön ja suojelua tarvitseva

henkilö vaiko omaa elämäänsä ymmärtävä, oppimaan halukas sekä omaa ja toisten seksuaalisuutta kunnioittava henkilö.

Tulkintaa siitä, millaisena nuori ja hänen seksuaalisuutensa näyttäytyy koulujen opetuksessa, voi tehdä analysoimalla terveystiedon oppikirjoja, kuten Honkasalo (2013) on tehnyt. Terveystiedon oppikirjat todentavat opetussuunnitelman perusteiden tavoitteita ja asettuvat koulun arkiseen aikataodellisuuteen. Honkasalon (2013) mukaan terveystiedon oppikirjat tuottavat normatiivista kuvaa aikuiseksi kasvamisesta. Osa nuorista ei löydä itseään tästä kasvuprosessista vaan joutuvat toteamaan itsensä vieraksi suhteessa terveystiedon oppikirjan nuoreen. Arvostava ja näkyväksi tekevä seksuaalikasvatus on tärkeää, sillä nuoret, jotka eivät saa kokemusta arvostetusta minuudesta eivätkä läheisyyttä turvallisilta aikuisilta, ovat kasvaneessa riskissä ajautua hyväksikäyttäviin suhteisiin.

Moninaisuutta kunnioittava ja sitä näkyväksi tekevä terveystiedon oppikirja tarjoaisi moninaisille nuorille mahdollisuuden saada myönteisiä esikuvia itselleen tekstien ja kuvituksen välityksellä. Moninaiset kuvat ja esimerkit erilaisista nuorista ja heidän seksuaalisesta suuntautumisestaan, sukupuoli-identiteetistään ja sukupuolen ilmaisustaan tarjoaisivat tärkeitä samaistumisen hetkiä nykyistä laajemmalle joukolle nuoria. Samalla ymmärrys erilaisuudesta ja jokaisen ainutkertaisuudesta voisivat lisääntyä. Seksuaalikasvatusta suunnitellessaan seksuaalikasvattaja joutuukin vastaamaan kysymykseen haluaako kasvattaja tukea nuorten kasvua kohti keskustelevaa ja näkökulmiaan perustelemaan pyrkivää nuorta, joka tuottaa monipuolista näkemystä seksuaalisuuteen, ihmissuhteisiin ja

sukupuoleen liittyvistä asioista hyväksyen muiden ihmisten erilaisuuden ja ainutkertaisuuden vai tuleeko nuoren vain saada tietoa seksitaudeista, ehkäisyvälineistä ja ei-toivotusta raskaudesta. Jälkimmäinen vaihtoehto saattaa tarjota ainakin osalle nuorista yksinäisyyttä, ulkopuolisuutta ja outouden kokemusta omassa itsessään. Ensimmäinen vaihtoehto voisi edistää kasvajan omien toiveiden ja tarpeidensa näkyväksi tuottamista, itseksi rakentumista, oman seksuaalisuuden ja oman sukupuolen ymmärtämistä ja hyväksymistä, omien rajojen asettamista ja toisen ihmisen tarpeiden ja toiveiden huomioimista sekä arviointia suhteessa omaan hyvinvointiin, yhteisten pelisääntöjen luomista erilaisissa ihmissuhteissa.

Kuvitellen ja simuloiden

Seksuaalikasvattaja on työssään haastavan tehtävän äärellä. Hänen tulee hahmottaa kasvatustuokion ja siihen osallistuvien kasvajien moninaisuus. Hetkessä läsnä on joukko jokaisen osallistujan omia aiempia kokemuksia seksuaalikasvatuksesta, kokemuksia ja ajatuksia käsiteltävistä teemoista ja ohjauksellisista tuokioista, jokaisen osallistujan kokemus käsillä olevasta hetkestä, nykyisyydestä, kasvajien välisistä suhteista tilaan, toisiinsa, kasvattajaan ja omaan itseensä. Mikäli näissä hetkissä nuorten kokemuksia hyödynnetään apuvälineenä maailmassa toimimiseen, voi sanoittamaton tulla sanoitetuksi ja vaiettu ääneen lausutuksi.

Useat tutkimukset ovat osoittaneet, että toivolla on tärkeä merkitys terveyden ja hyvinvoinnin edistämässä (ks. Tikkanen, 2011). Heikommassa asemassa olevien nuorten kohdalla toivo on voimavara

(esim. te Riele, 2010) ja toivon on osoitettu olevan merkittävä tekijä nuorten riskikäyttäytymisen vähentämisessä sekä sopeuttamisessa yhteisöön ja kouluun (Canty-Mitchell, 2001; Tikkanen, 2011). Seksuaalikasvatuksen tulisikin ammentaa voimaansa toivosta, myönteisistä tunteista, vahvistaa luottamuksen kokemusta sekä käsitellä kiintymystä ja rakkautta riskien lisäksi, sillä myönteiset tunteet, luottamus, kiintymys ja rakkaus kumppania kohtaan vähentävät myös ehkäisyn laiminlyöntiä koskevaa riskikäyttäytymistä (Suvivuo ym., 2009). Pia Suvivuon (2011) väitöksen mukaan hyvä itsetunto, sisältäpäin ohjautuvuus ja monipuoliset neuvottelutaidot edesauttavat tyttöjen kykyä arvioida seksuaalisesti latautuneita tilanteita. Näitä asioita seksuaalikasvatuksen tulisi nuorelle tarjota ja näistä syistä dialogisuus, simulaatiot ja kuvittelukyvyn vahvistaminen ovat tärkeitä työkaluja seksuaalikasvatuksessa.

Dialogisuus seksuaalikasvatusopinnoissa näyttäytyy merkittävänä tekijänä tietojen ja taitojen lisääntymisessä myös aikuisilla. Esimerkiksi Turun kaupungin terveyden edistämisen yksikön Selkenevä! seksuaalisen hyvinvoinnin vahvistamishankkeen 2010-2012 seksuaalikasvatuksen täydennyskoulutuksessa olleiden ammattilaisten kokemuksia ja koulutuksen vaikutuksia tutkittiin noin vuosi koulutuksen päättymisen jälkeen. *Tuloksissa korostui koulutukseen osallistuneiden tietomäärän lisääntyminen, varmuuden ja puheeksi ottamisen helpottuminen, työkalujen ja kontaktien lisääntyminen ja kiinnostuksen herääminen lisäkoulutukseen säännöllisesti sekä asennoituminen seksuaaliasioihin laajemmalla tavalla.* (Bildjuschkina ja Verho,

2012). Täydennyskoulutuksessa olleet ammattilaiset kokivat opintojen olleen hyödyllisiä myös omien näkemysten kehittymisen suhteen. (Bildjuschki ja Verho, 2012).

Tommi Eränpalo ja Tiina Karhuvirta (2013) nostavat esille simulaatioiden merkityksen yhteiskunnallisen keskustelun mahdollistajana. Simulaatiolla he kertovat voitavan luoda aidon kaltaisia tilanteita ja ne mahdollistavat osallistumisen, sitoutumisen ja mahdollisuuden riskinottoon turvallisessa ympäristössä. Tällaiset toimintatavat kuten myös tarinallisuus ja yhteistoiminta voisivat tuottaa hyvää tulosta myös seksuaalikasvatuksessa. Pia Suvivuo (2011) esittää väitöskirjassaan, että ainakin erityisesti tunneohjautuvat tytöt hyötyisivät seksuaalikasvatuksesta, jossa tilanteita harjoitellaan mielikuvatasolla.

Rakentamalla esimerkkejä erilaisista seksuaalisesti latautuneista tilanteista tarinoin, voitaisiin nuori kutsua pohtimaan erilaisista valinnoista mahdollisesti seuraavia seuraamuksia ja oman valinnan vaikutuksia muihin ihmisiin. Tarinoiden avulla voi oppia ymmärtämään sitäkin, miksi toinen päätyy erilaiseen valintaan kuin itse. Kuvitteelliset tarinat mahdollistavat uudelleen ja toisin valinnan, erilaisten lopputulemien aikaansaamisen sekä nuorille ajankohtaisiin kysymyksiin vastaamisen asiat kuitenkin nuoresta turvallisesti etäännyttäen osaksi kuvitteellista tarinaa (Ruuhilahti, 2012). Yhteisten tarinoiden rakentaminen, pohtiminen ja uudelleen kirjoittaminen yhteisessä dialogissa avaavat ovia oppimiselle ja lisääntyvälle ymmärrykselle itsestä, toisista ja yhteisöistä, joissa elämme. Voidaksemme hyvin tarvitsemme toimivaa, mielekästä ja ehyttä vuorovaikutusta

ympäristömme kanssa ja valintojemme tulee toimia myös muiden hyväksi. (Ruuhilahti, 2013).

Dialoginen seksuaalikasvatus mahdollistaa mielikuvituksen hyödyntämisen ja harjaannuttamisen. Kuvittelutaidon avulla voi hallita halujaan, työstää niitä ja kanavoida niitä seksuaalista hyvinvointia edistävin tavoin mielekkääksi toiminnaksi. Mielikuvituksen käytöllä on näiden lisäksi tärkeä tehtävä seksuaalisen nautinnon, seksuaalisen halun kokemisessa ja seksissä. (Kontula, 2012).

Mielikuvituksen avulla voi kuvitella erilaisissa tilanteissa monenlaisia ratkaisuvaihtoehtoja. Samoin mielikuvituksen avulla voimme miettiä, miltä toisesta samassa tilanteessa voisi tuntua ja miten oma toiminta vaikuttaisi tuohon toiseen. Mielikuvitus edistää oman toiminnan ennakkointia, hallintaa, muutosta ja vaikuttamista. Vastavuoroisuus, empatia, mentalisaatio ja reflektiivinen funktio näyttelevätkin suurta ja tärkeää osaa seksuaalikasvatuksen päämäärinä ja ovat sidoksissa kykyymme kuvitella. Nämä taidot mahdollistavat hyviä ja väkivallattomia sekä syviä ihmissuhteita, joissa myös jokaisen omanlainen ja ainutkertainen seksuaalisuus saa tulla näkyväksi ja olemassa olevaksi hyvänä. Virtaniemen (2013) mukaan psykologi Salvatore Maddi tähdentää, että yksilö luo omat merkityksensä tai tarkoituksensa symbolien käytön, mielikuvituksen ja harkinnan mentaalisten prosessien avulla. Mielikuvituksensa avulla ihminen löytää sen, mitä haluaa elämänsä olevan ja pyrkii toimimaan tämän tiedon pohjalta.

Dialoginen seksuaalikasvatus

Ihmisellä on toive tulla nähdyksi ja näkyväksi omana itsenään. Meille on tärkeää voida kertoa omasta itsestä, omasta maailmasta ja jakaa ajatuksia sekä tunteita. Tämä mahdollistuu luottamuksellisessa ja turvallisessa tilanteessa, jossa voi kokea hyväksyntää omanlaisestaan olemisesta (Ruuhilahti, 2013). Tällaisessa ympäristössä erilaisuus ei ole uhka vaan mahdollisuus hahmottaa maailmaa – omaa ja toisten - erilaisin ja ainutkertaisin tavoin. Aidossa dialogissa toinen ihminen on päämäärä eikä väline. (Huttunen ja Heikkinen, 2008). Aidosti ja lämpimästi toiseen suhtautuva kasvattaja ottaa selvää missä kasvaja omassa elämässään on ja aloittaa kasvatuksen sieltä.

Keskustelevien menetelmien avulla, avoimella, turvallisella ja arvostavalla ilmapiirillä voidaan mahdollistaa sitä, että esimerkiksi mahdollisimman moni nuori saisi äänensä kuuluviin koululuokassa ja saisi seksuaalikasvatuksesta myönteistä tukea omalle sukupuolensa ja seksuaalisuutensa kokemukselle. Keskustellen meillä on mahdollisuus kasvaa ja ymmärtää lisää itsestämme, toisistamme, yhteisöistä ja yhteiskunnista, joissa elämme. Keskustelu, erimielinenkin, tarjoaa mahdollisuuden muutoksiin ja uudenlaisten tai vanhojen tärkeiden näkökulmien havaitsemiseen. Vähäinenkin nuorten keskinäinen keskustelu vaikuttaa myönteisesti yhteiskunnalliseen aktiivisuuteen (Suutarinen, 2006).

Dialogisuus on tärkeää siksi, että Kontulan ja Meriläisen (2007) mukaan ne nuoret, jotka puhuvat vähän seksuaaliasioista kumppaninsa kanssa,

omaavat vähäiset tiedot seksuaaliterveyskysymyksistä ja heitä yhdistää suurempi todennäköisyys ns. seksuaaliseen riskikäyttäytymiseen. Keskustelevan nuoren uskotaankin valtaistuvan. hooksin (2003) mukaan vapauttava kasvatus perustuu halulle tietää ja muuttaa asioita osallistumalla. Dialogissa seksuaalikasvattaja suostuu siihen, että kasvaja saa haastaa yhteiskunnan ja seksuaalikasvattajankin totuudet tai pohdinnat omilla huomioillaan, ajatuksillaan ja tiedoillaan.

Seksuaalikasvatuksen dialogisuus mahdollistaa kasvajalle mahdollisuuden löytää perusteluja omalle käytökselleen, omille valinnoilleen, omalle toiminnalleen sisäisyydestään käsin. Toisten ihmisten kanssa saa peilata itseään, omia ajatuksiaan ja samalla miettiä millaista merkitystä valinnoista näyttelevät menneisyyden kokemukset ja opitut reagoitavat. Yhdessä toisten kanssa toimiessaan saa ottaa etäisyyttä omiin ajatuksiinsa, tunteisiinsa ja toisen tavasta olla ja ilmaista asioita voi oppia paljon. (Ruuhilahti, 2012). Dialogisuus edistää myös reflektiivisyyden kasvua. Reflektiivisyyden keinoin kasvaja voi kiinnittää tietoisesti huomiotaan omiin mielleyhtymiinsä, ajatuksiinsa ja tunteisiinsa erilaisten tapahtumien yhteydessä. Tämä edistää minätuntemusta. Itse-reflektion avulla kasvetaan kohti oman näköistä identiteettiä, joka ei ohjaudu ulkopuolisten paineiden mukaan. Dialogisella seksuaalikasvatusotteella voidaan edistää itsenäisyyttä ja emotionaalista vahvuutta.

Dialogisen seksuaalikasvatuksen tavoitteena on edistää kasvajan kasvua omassa minässään, omaksi minäkseen ja omassa seksuaalisuudessaan osana erilaisia yhteisöjä ja näiden kokemia tai määrittelemiä

seksuaalisuuksia. Tällöin käsittelyn keskipisteiksi muodostuvat seksuaalikasvatukseen osallistuvien omat kokemukset, ajatukset, tarpeet, toiveet, ideat, tiedot, joiden käsittelyssä ja tarkastelussa seksuaalikasvattaja auttaa omalla ammattitaidollaan havaitsemaan erilaisia ja moninaisia näkökulmia. Dialogissa seksuaalikasvattaja ei pyri päättämään yhteen tiettyyn lopputulemaan tai siirtämään faktista tietoa kasvajiin vaan antaa jokaiselle kasvajalle tilaa miettiä tiedon, asenteiden, myyttien ja erilaisten näkökulmien merkitystä itselleen, omille aiemmille kokemuksilleen sekä tiedon tai ajatuksen suhdetta kasvajan toivomaan tulevaisuuteen. Seksuaalikasvatuksen ei tarvitse tarjota yhtä samaa oikeaa vastausta kaikille, sillä sellaista ei useastikaan ole.

Moniäänisyys keskustelussa edellyttää mahdollisimman monen osallistumista ilman ylhäältä annettua normitusta. Tällainen keskustelu on mahdollista vain, kun ympäristö ja sen puitteet ovat keskustelijoille turvallisuuden ja luottamuksen näkökulmasta tasavertaiset. Keskustelun seksuaalikasvatustuokioissa ei tarvitse olla spontaania ja vapaasti kulkevaa vaan se voi olla hyvinkin ohjattua ja raamitettua. Tämä ei tarkoita johdateltua puhetta vaan keskustelua erilaisista lähtökohdista, taustoista, arvoista ja väitteistä. Keskustelu tai yhteinen pohdinta ei ole aina mukavaa tai kivaa, vaan se voi nostaa esille epämiellyttäviä ja haastavia tunteita. Kasvatuksellisessa tilanteessa näillekin löytyy tila ja mahdollisuus käsitellä ja purkaa tunnetta siitä selviytyäkseen.

Lopuksi

Seksuaalikasvatus on monitieteistä osaamista vaativa alue, joka opitaan opiskelemalla, kokonaisuuksia ymmärtämällä ja ihmisiä

seksuaalikasvatuksen äärellä kohtaamalla. Seksuaalikasvattajan tulee kyetä huomioimaan seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus läpileikkaavasti ymmärtäen, että kulttuuri, perhekohtaisuus, uskonnot, erilaiset seksuaaliset suuntaukset, krooniset sairaudet, vammautuminen, elinolosuhteet, erilaiset kokemukset seksuaalisuudesta ja erilaiset seksuaalikasvatusmenetelmät vaikuttavat yksilön kokemukseen seksuaalisuudesta, sukupuolesta ja kasvajasta itsestään. Seksuaalikasvattaja tarvitsee laajasti tietoa seksuaalisuuden osa-alueista, seksuaalisuuden historiasta, laeista sekä eettistä arvoista, jotka kasvattajan työtä ohjaavat. Taitava seksuaalikasvattaja kykenee suunnittelemaan omaa työtään suhteuttaen sitä toimintaohjelmiin ja standardeihin uskaltamalla tarvittaessa tehdä normeja haastavia päätöksiä seksuaalikasvatustyössään, mikäli sille on tarvetta. Seksuaalikasvattajan tulisi ymmärtää ero yleisesti hyväksytyjen tosiasioiden ja omien moraalisten arvojen välillä, jotta ei tuputtaisi omia henkilökohtaisia arvojaan nuorille oikeina, heille parhaina, vaihtoehtoina.

Laadukas seksuaalikasvatus huomioi myös kasvajan iän, kehitystason, kasvajan toiveet ja tarpeet lähtien liikkeelle sieltä, missä kasvaja elämässään on. Koulujen seksuaalikasvatus on todennäköisesti merkittävässä roolissa nuoren seksuaalisen hyvinvoinnin kannalta, sillä Näreen, Ruuhilahden ja Heimosen (2012) pilottitutkimuksessa, vaikka otos onkin hyvin pieni, mikään muu seksuaalikasvatuksen lähde kuin kouluopetus ei ollut yhteydessä seksuaaliseen hyvinvointiin. Tällainen seksuaalikasvatus oli prosessimaista, dialogista ja pyrki diversiteettikunnioitukseen. Seksuaalikasvatus, jota ammatillisissa

opinnoissa tarjottiin, perustui holistiseen ihmiskäsitykseen tukeutuvaan Lumme-malliin (RuuhiLahti ja Bildjuschkin, 2010). Malin Lindroth (2014) on päättänyt samansuuntaiseen lopputulokseen tutkittuaan nuorisokodeissa asuville nuorille suunnattua seksuaalikasvatusta. Hänen tutkimuksestaan käy ilmi, että seksuaalikasvatuksen tulisi olla dialogiin perustuvaa, normikriittistä, nuorten elämästä liikkeelle lähtevää työtä.

Seksuaalikasvatuksen voisi nähdä olevan tiedon lisäämisen lisäksi taitojen edistämistä eli kokemuksen uudistamista tai niiden uudelleen jäsenystä, jonka tavoitteena olisi lisätä kokemuksen merkityksiä ja parantaa kasvajan kykyä ohjata tulevien kokemusten suuntaa (vrt. Alhanen, 2013). Seksuaalikasvatuksen tehtävänä olisi tällöin herättää kasvajaa pohtimaan omia arvojaan, sitä millaista elämää ja seksuaalisuutta kasvaja haluaa elää ja millaista maailmaa teoillaan rakentaa. Deweyn (Alhanen, 2013) mukaan ei riitä, että ihminen tiedostaa millaiset päämäärät ja keinot ovat aidosti arvokkaita, vaan hänen täytyy myös alkaa haluta niitä. Tämä ohjaa kasvajan harkitsemaan tekojaan ja niiden mahdollisia seuraamuksia mielikuvituksensa turvin. Deweyn (Alhanen, 2013) mukaan moraalinen harkinta johtaa kuvitelmaan, millainen tekoaan harkitsevasta henkilöstä tulee erilaisten valintojen seurauksena ja millaiseksi hän muuttuu valinnoillaan maailmaa. Kun kasvaja käy läpi itsessään ja yhdessä toisten kanssa erilaisia päämääriä ja keinoja, syvenee tämän käsitys itsestä: kuka olen ja millaiseksi minun on mahdollista tulla. Jotta mahdollisimman moni nuori voisi kokea samaistumista seksuaalikasvatustuokioissa, pitäisi selvittää mitä seksuaalikasvatus merkitsee kasvajille itselleen ja huomioida

se seksuaalikasvatuksen pohjana, tutkimuksellisen tiedon ja yleisesti hyväksytyjen normien rinnalla tai kenties joskus jopa niiden sijaan.

Seksuaalikasvatus on antoisa ja opettavainen seksologian ala. Se mahdollistaa keskustelun moninaisten ihmisten kanssa. Seksuaalikasvattajana toimiminen haastaa omaa ajattelua, omia arvoja ja asenteita sekä antaa mahdollisuuden kuunnella ja kuulla lukemattoman määrän inhimillisiä tarinoita. Se opettaa paljon ihmisen kokoisen paikan hyväksymisestä ja nöyryydestä. Seksuaalikasvattajana toimiminen vaatii myös halua oppia ja opiskella lisää. Asiat muuttuvat, tiedon ja taidon lisääntyessä lisääntyy myös vapaus avautua keskusteluun ja tarttua kasvajan pieniinkin heittoihin kiinni kuljettaen niiden avulla kasvajia käsiteltäviin teemoihin.

Suomalaista seksuaalikasvatusta on ihailtu maailmalla pitkään. Suomessa tehdäänkin paljon hyvää työtä eri-ikäisten seksuaalisen kasvun tukemisessa monien eri toimijoiden taholta eivätkä lasten vanhemmatkaan enää vaikenne seksuaalisuuteen liittyvistä asioista, vaan uskaltavat ja haluavat käsitellä aiheita lastensa kanssa.

Suomen Seksologinen Seura on päättänyt ryhtyä auktorisoimaan seksuaalikasvattajia vuodesta 2015 alkaen. Suomalaisen menestystarinan jatkotarinaan voitkin olla ammatillisen seksuaalikasvatuksen taustalla olevan teorian synnyttäminen, sillä, *jos meillä ei ole teoriaa, meillä ei ole myöskään lähtökohtaa, jota vasten tapahtumia voi arvioida. Jos meillä ei ole teoriaa, olemme tuomittuja toimimaan sokeasti ja sattumanvaraisesti* (Isaacs, 2001).

Kirjallisuus

- Aaltonen, M., Joronen, M. ja Villa, S. (2009). *Syrjintä Suomessa 2008*. Helsinki: Ihmisoikeusliitto.
- Alanko, K. (2014). Mitä kuuluu sateenkaarinuorille Suomessa? Helsinki: Nuorisotutkimusseura.
- Bildjuschkin, K. ja Verho, K. (2012). Selkenevää! Seksuaalikasvatus näkyväksi – tutkimus 2012. Teoksessa Bildjuschkin, K. ja Ruuhilahti, S. (toim.). *HOT. Huolehdi, ohjaa, tue. Puheenvuoroja seksuaalisen hyvinvoinnin vahvistamiseksi toisen asteen ammatillisissa oppilaitoksissa* (s. 10-23). Turku: Turun sosiaali- ja terveystoimen julkaisuja.
- Alhanen, K.. (2013). *John Deweyn kokemusfilosofia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Canty-Mitchell, J. (2001). Life change events, hope, and self-care agency in inner-city adolescents. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 14(1), 18-31.
- Darwich, L., Hymel, S. ja Waterhouse, T. (2012). School avoidance and substance use among lesbian, gay, bisexual, and questioning youths: the impact of peer victimization and adult support. *Journal of Educational Psychology*, 104(2), 381-392.
- Eränpalo, T. ja Karhuvirta, T. (2013). Kajalia mukaan vaan, niin tummennetaan sun silmät. Kyllä sä niille sitten kelpaat. Simulaatio tuo esiin nuorten potentiaalin yhteiskunnalliseen deliberatioon. *Nuorisotutkimus* 3/2013. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Honkasalo, V. (2013). Se suuri ero - kulttuuri ja seksuaalisuus terveystiedon oppikirjoissa. *Nuorisotutkimus*, 1/2013. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Heikkinen, L. T. ja Huttunen, R. (2008). Hiljainen tieto, mentorointi ja vertaistuki. Teoksessa Toom, A., Onnismaa, J., ja Kajanto, A. (toim.) *Hiljainen tieto. Tietämistä, toimimista, taitavuutta* (s. 203-218). Kansanvalistusseura ja aikuiskasvatuksen tutkimusseura.
- hooks, b. (2003). *Teaching Community: A Pedagogy of Hope*. New York: Routledge.
- Isaacs, W. (2001). *Dialogi ja yhdessä ajattelemisen taito*. Helsinki: Kauppakaari.
- Kankkunen, P., Harinen, P., Nivala, E. ja Tapio, M. (2010). *Kuka ei kuulu joukkoon? Lasten ja nuorten kokema syrjintä Suomessa*. Sisäasiainministeriön julkaisu 36/2010.

Katainen, T. (2013). Tarkoitustaan etsivä ihminen. Teoksessa Salo, M. ja Åman, I. (toim.) *Tarkoituskaskeinen ajattelu. Tarkoitus logoterapian viitekehysessä* (s. 6-16). Sastamala: Logoterapiainstituutti.

Kelly, A. V. (2004). *The Curriculum. Theory and Practice*. Thousand Oaks: Sage.

Kontula, O. (2012). *Mielen seksuaalisuus. Matka kiihottumisen alkulähteille*. Juva: Duodecim.

Kontula, O. (toim.). (2012). *Mitä pojat todella haluavat tietää seksistä. Tehoa poikien seksuaaliopetukseen*. Helsinki: Väestöliitto.

Kontula, O. ja Meriläinen, H. (2007). *Koulun seksuaalikasvatus 2000-luvun Suomessa*. Katsauksia E26/2007, Väestöntutkimuslaitos. Helsinki: Väestöliitto.

Lehtonen, J. (2012). Moninaisuus ja normatiivisuus haasteina - ei-heteroseksuaaliset ja trans-nuoret ammatillisissa oppilaitoksissa. Teoksessa Bildjuschkin, K. ja Ruuhilahti, S. (toim.). *HOT. Huolehdi, ohjaa, tue. Puheenvuoroja seksuaalisen hyvinvoinnin vahvistamiseksi toisen asteen ammatillisissa oppilaitoksissa* (s. 262-290). Turku: Turun sosiaali- ja terveystoimen julkaisuja.

Lindroth, M. (2014). Risk taking, risk exposure, rights and resilience – findings from a mixed methods study on sexual health among youth at

group homes. Luento, NACS-konferenssi, Malmö, Ruotsi, 19-21.9.2014
 Tutkimus: Sex Education and Young People in Group Homes: Balancing Risks, Rights and Resilience in Sexual Health Promotion. Teoksessa Sex Education: Sexuality, Society and Learning (Epub tulossa)

Maailman terveysjärjestön (WHO) Euroopan aluetuimisto ja BZgA. (2010). *Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa. Suuntaviivat poliittisille päättäjille, opetus- ja terveydenhoitoalan viranomaisille ja asiantuntijoille*. Helsinki: THL.

Niemi, J. (2010). Seurusteluväkivalta nuorten kokemana. *Sosiologian pro gradu -tutkielma*, Tampereen yliopisto.

Nummelin, R. (2000). *Seksuaalikasvatusmateriaalit – pääkaupunki-seutulaisten nuorten näkemyksiä ja kokemuksia*. Väitöskirja, Tampereen yliopisto.

Näre, S., Ruuhilahti, S. ja Heimonen, E. (2012). *Luottamus nuorten seksuaalisen hyvinvoinnin pohjana*. Nuorisotutkimus 3/2012. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.

Onnismaa, J. (2008). Hiljainen tieto kulttuurien rakenteissa; kollektiivinen muistaminen ja muistamattomuus. Teoksessa, Toom, A., Onnismaa, J. ja Kajanto, A. (toim.), *Hiljainen tieto. Tietämistä, toimimista, taitavuutta* (s. 83-101). Helsinki: Kansanvalistusseura ja aikuiskasvatuksen tutkimusseura.

Peavy, V. (2006). Sosiodynaamisen ohjauksen opas. Helsinki: Psykologien kustannus.

Perttilä, K. (1999). Terveyden edistäminen kunnan tehtävänä. Helsinki: STAKES.

Pinar, W. (2007). *Youth Work Process, Product and Practice. Creating an Authentic Curriculum in Work with Young People*. Dorset: Russel House.

Ruuhilahti, S. (2013). Ajatuksia logoterapeuttiseen ohjaustoimintaan. Teoksessa Salo, M. ja Åman, I. (toim.) *Tarkoituskaskeinen ajattelu. Tarkoitus logoterapian viitekehityksessä* (s. 94-111). Sastamala: Logoterapiainstituutti.

Ruuhilahti, S. (2012). Ajatuksia seksuaalikasvatuksen merkityksestä ja mahdollisuuksista toisen asteen oppilaitoksissa. Teoksessa Bildjuschkin, K. ja Ruuhilahti, S. (toim.). *HOT. Huolehdi, ohjaa, tue. Puheenvuoroja seksuaalisen hyvinvoinnin vahvistamiseksi toisen asteen ammatillisissa oppilaitoksissa* (s. 81-96). Turku: Turun sosiaali- ja terveystoimen julkaisuja.

Ruuhilahti, S. (2012). Kuntouttava musiikkitoiminta ammatillisesti ohjatussa seksuaalista väkivaltaa kohdanneiden nuorten vertaisryhmässä. Teoksessa Bildjuschkin, K. ja Ruuhilahti, S. (toim.). *HOT. Huolehdi, ohjaa, tue. Puheenvuoroja seksuaalisen hyvinvoinnin vahvistamiseksi toisen*

asteen ammatillisissa oppilaitoksissa (s. 239-259). Turku: Turun sosiaali- ja terveystoimen julkaisuja.

Ruuhilahti, S., Kilpiä, J., Kurka, L. (2011). Nuorten seksuaalineuvonta. Teoksessa Ritamo, M., Ryttyläinen-Korhonen, K. ja Saarinen, S. (toim.). *Seksuaalineuvonnan tueksi* (s. 71-82). Helsinki: THL.

Ruuhilahti, S. ja Bildjuschkin, K. (2010). *Lumme-malli. Voimaa seksuaaliseen kasvuun*. Helsinki: Nektaria ry.

Ryynänen, S. (2011). *Nuoria reunoilla. Sosiaalipedagoginen tutkimus rikollisuuden ja väkivallan keskellä elävien nuorten kasvun tukemisesta brasilialaisissa kansalaisjärjestöissä*. Väitöskirja, Tampereen yliopisto.

Suivuo, P. (2011). *The Ability of Adolescent Girls to Exert Control over Sexually-Charged Situations. A Narrative Study for the Promotion of Sexual Health*. Väitöskirja, Itä-Suomen yliopisto.

Suivuo, P., Tossavainen, K. ja Kontula, O. (2009). Contraceptive use and non-use among teenage girls in a sexually motivated situation. *Sex Education*, 9(4), 355-369.

Suutarinen, S. (2006). Yhteiskunnallinen keskustelu vähäistä Suomen peruskouluissa - oppilaitokset tukemaan keskustelevaa kansalaisuutta? Teoksessa Suutarinen, S. (toim.) *Aktiiviseksi kansalaiseksi. Kansalaisvaikuttamisen haaste* (s. 63-98). Jyväskylä: PS-kustannus.

Tainio, L. ja Harjunen, E. (2005). Pedagogisen auktoriteetin rakentuminen luokkahuoneen vaikutuksessa: opettajan näkemykset ja tuntikäytänteet kahden metodin valossa. *Kasvatus*, 3/2005, 172-186.

te Riele, K. (2010). Philosophy of hope: concepts and applications for working with marginalized youth. *Journal of Youth Studies*, 13(1), 35-46.

THL. (2012). Seksuaalikasvatus.

http://www.thl.fi/fi_FI/web/fi/aiheet/tietopakettit/amis/seksuaaliterveys/seksuaalikasvatus Ladattu 19.9.2014

Tikkanen, K. (2012). *15–20-vuotiaiden nuorten toivo, sen ylläpitäminen ja vahvistaminen*. Väitöskirja, Tampereen yliopisto.

Vepsäläinen, M. (2007). Opettaja kysyy ja oppilas vastaa - vai toisin päin? Teoksessa Tainio, L. (toim.) *Vuorovaikutusta luokkahuoneessa. Näkökulmana keskusteluanalyysi* (s. 156-177). Gaudeamus. Helsinki.

Virtaniemi, M.-P. (2013). Henkilökohtainen tarkoitus. Teoksessa Salo, M. ja Åman, I. (toim.) *Tarkoituskeskeinen ajattelu. Tarkoitus logoterapian viitekehityksessä* (s. 40-57). Sastamala: Logoterapiainstituutti.

WAS. (2014). *Declaration of Sexual Rights*.

<http://www.worldsexology.org/resources/declaration-of-sexual-rights/>
Ladattu 18.12.2014